

Sevinc ƏLİYEVƏ

Fil.ü.f.doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: sevinc.k.aliyeva@gmail.com

ORCID kod: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-8353-0003>

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2025.2.128>

**FOLKLORDAN ORTA ƏSRLƏR AZƏRBAYCAN
POEZİYASINA KEÇİD**

Xülasə

Yazılı ədəbiyyatın sabit quruluş sistemi, yəni mətnin struktur vahidliyi, sənətkarlıq tamlığı, kompozisiya ahəngdarlığı, xalq ədəbiyyatının isə şifahi və dəyişkən təbiəti olsa da, hər iki ədəbiyyat arasında üzvü bir bağlılıq özünü göstərir, desək yanılmırıq. Ona görə ki, şifahi xalq ədəbiyyatı nəinki tarixi yaddaş, eləcə də poetik yaradıcılığın təbii, canlı mənbəyidir. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatına folklor formul, obraz və motivlərin transformasiya olunması şifahi xalq ədəbiyyatının fəlsəfi və bədii dəyərini daha da artırmışdır. Folklorla yazılı ədəbiyyat arasında olan qarşılıqlı təsir, nüfuz və bəhrələnmə hər iki ədəbiyyatın, yəni bədii-mədəni irsin zənginliyini və uzun ömürlülüyünü təmin etmişdir. Mənbələri araşdırdıqca məlum olur ki, orta əsrlər Azərbaycan poeziyasında şifahi xalq ədəbiyyatının mühüm yer tutduğunun şahidi oluruq. Yazılı ədəbiyyatda lirika daha geniş amillərin təsiri ilə inkişaf edib. Bura həm folklorun zəngin ənənələri, həm fəlsəfi və dini düşüncələr, həm musiqinin təsiri, həm də şairlərin fərdi hissləri daxildir. Şifahi xalq ədəbiyyatında isə lirik janrlar gündəlik həyatımız, adət-ənənələrimiz, mərasimlərimiz və musiqi ilə yaranıb. İnsanların gündəlik hisslərini, duyğularını və ehtiyaclarını əks etdirən şeirlər məhz bu amillərin təsiri ilə formalaşılıb.

Açar sözlər: folklor, orta əsrlər Azərbaycan poeziyası, formul, obraz, motiv, bədii əsərlər, şifahi xalq ədəbiyyatı, kompozisiya, sənətkarlıq tamlığı, tarixi yaddaş

Sevinj ALIYEVƏ

**THE TRANSITION FROM FOLKLORE TO MEDIEVAL
AZERBAIJANI POETRY**

Summary

Although written literature has a stable structural system-meaning textual unity, artistic integrity, and compositional harmony-while folk literature is oral and changeable in nature, there is nevertheless an organic connection between the two, thus we would not be mistaken to say. Because oral folk literature is not only a historical memory but also a natural and living source of poetic creativity. The transformation of folkloric formulas, images, and motifs into medieval Azerbaijani literature further enhanced the philosophical and artistic-literary value

of oral folk literature. The mutual influence, impact, and inspiration between folklore and written literature ensured the richness and longevity of both, that is, of the artistic and cultural heritage. As we examine the sources, it becomes evident that oral folk literature held an important place in medieval Azerbaijani poetry. In written literature, lyric poetry has developed under the influence of broader factors. This includes both the rich traditions of folklore, philosophical and religious thought, the influence of music, and the personal emotions of the poets. In oral folk literature, however, lyrical genres have emerged from our daily life, customs and traditions, ceremonies, and music. Poems reflecting people's daily feelings, emotions, and needs have been shaped precisely under the influence of these factors.

Keywords: folklore, medieval Azerbaijani poetry, formula, image, motif, literary works, oral folk literature, composition, artistic integrity, historical memory

Севиндж АЛИЕВА

ПЕРЕХОД ОТ ФОЛЬКЛОРА К СРЕДНЕВЕКОВОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭЗИИ

Резюме

Хотя письменная литература обладает фиксированной структурой — то есть единством текста, художественной целостностью и гармонией композиции, а народная литература имеет устный и изменчивый характер, будет неправильно сказать, что между ними нет органической связи. Потому что устная народная литература является не только исторической памятью, но и естественным, живым источником поэтического творчества. Трансформация фольклорных формул, образов и мотивов в средневековой азербайджанской литературе ещё больше повысила философскую и художественно-литературную ценность устного народного творчества. Взаимное влияние, воздействие и заимствование между фольклором и письменной литературой обеспечили богатство и долговечность обеих форм литературы, то есть художественно-культурного наследия. Изучая источники, мы видим, что устное народное творчество занимало важное место в средневековой азербайджанской поэзии. Сюда входят как богатые традиции фольклора, так и философские и религиозные размышления, влияние музыки, а также личные чувства поэтов. В устной народной литературе же лирические жанры возникли под влиянием повседневной жизни, обычаев и традиций, обрядов и музыки. Стихи, отражающие повседневные чувства, эмоции и потребности людей, формировались именно под влиянием этих факторов.

Ключевые слова: фольклор, средневековая азербайджанская поэзия, формула, образ, мотив, художественные произведения, устное народное творчество, композиция, художественная целостность, историческая память.

Giriş. Poeziyanın yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyduğu bu dövr həm də klassik poeziyanın yüksəlişi, yazılı ədəbiyyatın formalaşdığı dövrdür. Belə ki, orta əsrlər Azərbaycan poeziyasında, yəni klassik poeziyada folklorun motivləri, obrazları və poetik formulları yeni ədəbi mühitdə inkişaf etdirilmişdir. Formul və obrazların ədəbiyyata inteqrasiyası, janr və motivlərin təsiri, epik və mifoloji elementlərin klassik ədəbiyyata keçməsi folklorun poeziyaya keçid yollarını özündə ehtiva edir. Onu da qeyd etmək ki, folklor nümunələrinin poeziyaya keçidi birbaşa və ya dolaylı yollarla baş vermişdir. Məsələn, xalq ədəbiyyatı nümunələrinin janr və forma baxımından keçidi poeziyaya yeni bədii nəfəs gətirmiş, mövzu və motiv, formul və obrazlar, dil və üslub baxımından keçid isə klassik ədəbiyyatın yeni poetik üslub və bədii ifadə vasitələri ilə zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Bunlar bir daha göstərir ki, folklor yazılı ədəbiyyatın, əsasən klassik poeziyanın inkişafında mənbə olaraq böyük rol oynamışdır. Bunu da qeyd etmək ki, folklor nümunələri təkcə poetik, ədəbi-bədii motivlərlə deyil, eləcə də fəlsəfi və çoxşaxəli mədəni dəyərlərlə klassik şeirin ruhunu zənginləşdirmişdir. İzzəddin Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli məhz bu dövrdə yazıb-yaratmışdılar. Bu sənətkarlar xalq ədəbiyyatının poetik elementlərindən bəhrələnərək yaradıcılıqlarına yeni bədii dəyərlər qatmışdılar. Deməli, folklor formul, süjet və obrazlarının yazılı ədəbiyyata transformasiyası Azərbaycan ədəbiyyatının milli xarakterini qorumaqla bərabər, onun yüksək estetik dəyərlər qazanmağında mühüm rol oynamışdır.

Tədqiqat. Bilirik ki, folklor hər zaman xalqın mədəni irsinin ötürücüsü, ənənə və dəyərlərin davamçısı olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, yazılı ədəbiyyat da öz köklərini fikir və əhatə dairəsinin zənginliyi ilə seçilmiş şifahi xalq ədəbiyyatından almışdır. Xalq ədəbiyyatı nümunələri, məsələn, miflər, əfsanələr, rəvayətlər, bayatılar, laylalar, dastanlar, nağıllar, hər zaman xalqın mədəni irsinin ötürücüsü, ənənə və dəyərlərin qoruyucusu olmuşdur. Klassik ədəbiyyatın nümayəndələri isə milli-mənəvi dəyərlərimizdən, mədəni irsimizdən faydalanaraq xalq ədəbiyyatının janr və motivlərini yeni ədəbi-bədii mexanizmə əlavə etmişdilər. Folklor nümunələrinin mövzu, obraz, janr, üslub və dil baxımından klassik poeziyaya keçid yollarını aşağıdakı kimi izah edə bilərik: Folklor motivlərinin klassik poeziyada bədii inikası, obraz və simvolların klassik poeziyaya keçidi, janr və forma baxımından klassik poeziyaya keçid, dil və üslub baxımında klassik poeziyaya keçid.

Folklor motivlərinin klassik poeziyada bədii inikası: Ədəbi-bədii qaynaqlar göstərir ki, klassik poeziyada sıx rast gəldiyimiz qəhrəmanlıq, məhəbbət, hicran, ayrılıq, qəm-qüssə, təbiət gözəlliyi, ilahi eşq, eləcə də xalq hikmətləri kimi mövzular var ki, onlar bilavasitə folklordan gələn ənənəyə əsaslanır. Və ya xalqın düşüncəsində də tarixən qorunub saxlanılan “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” dastan motivlərini Nizami Gəncəvi fəlsəfi-didaktik məzmununda işləyərək yeni poemalar yazdı. Eləcə də Məhəmməd Füzuli insanlar tərəfindən söylənilən və faciəli sonluqla bitən məhəbbət mövzusu əsasında ona şöhrət gətirən “Leyli və Məcnun” poemasını yüksək sənətkarlıqla yazmışdır. Şifahi xalq ədəbiyyatında rast gəldiyimiz aşiq, aşiq, div, yar, pəri, qara göz, dəli könül, ağ at, dağ, bulaq, çay, bülbül, qaranquş və s. obrazlar var ki, onlar klassik poeziyaya transformasiya olunmaqla yeni fərqli simvolik mənə qazanmışlar. Bu transformasiya isə obraz və simvolların klassik poeziyaya keçidini formalaşdırır. Məsələn, Xaqani Şirvani də xalq ifadələrindən, atalar sözlərindən, folklorda dərin kök atmış simvolları istifadə edərək yaradıcılığına yeni, fərqli nəfəs, bir sözlə, canlılıq gətirmişdir.

İmadəddin Nəsimi də folklordan bəhrələndiyi motivləri xalq poeziyasında olduğu kimi saxlasa da, sufizmlə zənginləşdirərək onlara yeni ruh verir. Bunlara “yar”, “sevda”, “könül”, “eşq”, “aşiq”, “duyğu” motivlərini nümunə göstərə bilərik. Eyni zamanda şifahi xalq ədəbiyyatında geniş yayılmış gül-bülbül motivi klassik poeziyada möcüzəvi mənə daşmışdır.

“Koroğlu”, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının qəhrəmanlıq, cəngavərlik motivləri klassik poeziyada ədəbi qəhrəman obrazlarının yaradılmasına, ideal insan obrazının formalaşmasına təkan vermişdir. Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə”, Məhəmməd Füzulinin Azərbaycan dilində yazdığı “Hədiqətüs-süəda” poemaları fikirlərimizin bariz nümunəsidir.

Janr və forma baxımından klassik poeziyaya keçid haqqında bunu qeyd edə bilərik ki, orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında rast gəldiyimiz bayatı, qoşma, gəraylı, tənqis kimi folklor janrları qəzəl və məsnəvilərə də müsbət təsir göstərmiş, sadə və səmimi lirizmləri ilə klassik poeziyada təsirli ifadə vasitəsinə çevrilmişdilər. Bu bir həqiqətdir ki, klassik ədəbiyyatın nümayəndələri xalq ədəbiyyatının

janrlarına müraciət etməklə qəzəl və məsnəvilərində xalq şeirinin ahəng və ritmindən bəhrələnmişdilər. Yazılı poeziya formalarına öz təsirini göstərmiş aşiq şeirinin formaları qeyd edək ki, həm xalq, həm də klassik poeziya üslubunda işlənmişdir. Onu da qeyd edək ki, şifahi xalq ədəbiyyatında olan mövzular klassik poeziyada daha dərin, fəlsəfi, mistik, əxlaqi və sufi məzmunu ilə diqqətimizi cəlb edir.

Dil və üslub baxımından klassik poeziyaya keçid. Belə ki, orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı dilinin zənginliyi, xalq deyimlərinin çoxluğu ilə fərqlənmişdir. Xalq deyim və ifadələrinin çoxunu folklordan və elə xalqın dilindən götürmüşdür. Bunu da qeyd edək ki, xalq dilinə məxsus anlaşıqlı dil və üslub, aydın və sadə deyim tərzii, eləcə də təkrarlar və sual-cavab üslubu, nida və müraciət formaları klassik poeziyada xalq üslubunun davamı kimi işlədilir. Bir məqama da diqqət yetirək: “Orta əsrlər Şərqiində, o cümlədən Azərbaycanda klassik şeirin janrlarından olan məsnəvi formatının əsasən didaktik mövzuda yazıldığını nəzərə alsaq, Mahirə Nağıqızının niyə həmin formata müraciət etdiyi məlum olur” (3, 11). Bütün bunlar bir daha göstərir ki, aşiq poeziyası klassik üslubla xalq ədəbiyyatı arasında ədəbi körpü rolunu oynamışdır. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı ilə orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı arasında olan formul, obraz və motivlərin transformasiyası ümumilikdə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına xidmət edir. Bu mənada xalq ədəbiyyatı nümunələri klassik poeziyaya təkə mövzu baxımından deyil, eləcə də obraz, üslub, ritm, dil, janr cəhətdən təsir göstərmişdir. Beləliklə, yazılı ədəbiyyat şifahi xalq ədəbiyyatını özündə qoruyub yaşadaraq davamlılığını təmin etmiş, milli, ədəbi-bədii irsi bu günümüzə qədər qoruyub gətirmişdir. Professor Seyfəddin Rzasoy bununla bağlı yazır: “Folklorun müqayisəli-tarixi öyrənilməsinin metodologiyasına ayrıca monoqrafiya həsr etmiş B.N.Putilov yazır ki, folklorun müqayisəli-tarixi tədqiqi xalq poeziyasının müxtəlif məktəb və cərəyanlar tərəfindən öyrənilməsinin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edərək mürəkkəb və uzun yol keçmişdir” (6, 110). Folklorda və yazılı ədəbiyyatda lirik janrların meydana gəlməsi təsadüfi olmayıb, müxtəlif ictimai-mədəni amillər, psixoloji və estetik amillər bu prosesi şərtləndirib. Bu janrların formalaşmasına təsir edən amillər aşağıdakılardır:

– İnsan duyğuları və daxili ehtiyaclar. Lirik yaradıcılığın əsasında insanın hiss və duyğularını ifadə etmək tələbi dayanır. Sevinc, kədər, məhəbbət, həsrət, qəhrəmanlıq duyğuları və ya ümidlər insanları bu janra sövq edən əsas səbəblərdən olub.

– İctimai-mədəni amillər. Qədim dövrlərdə əmək fəaliyyəti, məişət adətləri, mərasimlər və ayinlər (toy, yas, mövsüm şənlikləri) lirik nümunələrin yaranmasına zəmin yaradıb. Qadınların söylədiyi ağılar, oxşamalar, insanların dilində gəzən, yaddaşında qorunub saxlanılan qoşma və gəraylılar folklor lirikasının əsas mənbələridir.

– Musiqi və ritm. Lirik mətnlərin böyük qismi musiqi ilə bağlıdır. Nəğmələr, laylalar, el havaları, aşiq ifaları sözlə musiqinin vəhdətindən doğub. Saz havaları,

muğam, xalq melodiyaları və ritmik elementlər bu janrların quruluşuna bilavasitə təsir göstərmişdir. Gündəlik məişət və mərasim nəğmələri də, məsələn, nazlamalar, laylalar, toyda xalq musiqisi, bəy tərifləri, yasda ağı, mövsüm mərasim nəğmələri bunlara nümunədir.

– Dil və bədii üslub. Lirik nümunələrin əsas xüsusiyyəti qısa, emosional və obrazlı dildir. Metafora, epitet, paralelizm və folklor formulları (“yar”, “ayrılıq”, “qara tel”, “ağlamaq” və s.) bu janrın əsas ifadə vasitələridir. Sadə, emosional dil: məsələn, bayatıların qısa, lakin mənaca dərin ifadəsi. Məsələn, aşağıdakı bayatıya nəzər yetirək:

“Durub o başdan yarım,
Gözər yavaşdan yarım,
Həmişə ayrı görəm,
Gözünü yaşdan, yarım!” (4, 46)

Bunlardan bəhs edərək professor Ramazan Qafarlı yazır: “Orta əsrlər və ondan əvvəlki dövrlərdə, tarixin sonrakı mərhələlərində bu və ya başqa xalqa məxsus olan alim və şairlərin ana dilində deyil, başqa bir dildə və yaxud dillərdə yazmasında qeyri-təbiiyyət yox idi. Bunun bir səbəbi də var idi ki, tarixin davam edən dövründə istilalar, bir dövlətin başqa bir dövləti işğal edərək, öz ərazilərini genişləndirməsi, bununla da qalib dövlətin məğlub ərazilərdə bərqərar olması təbii bir hal idi. Tarixə müraciət etsək, deyilənləri sübut etmiş olarıq. Ərəblərin istilası dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan xalq öz doğma dilində danışsa da, dövlət dili ərəb dili idi. Ərəb dilinin hakim olmasının izləri Avropa dövlətlərindən olan İspaniyada da görünməkdədir. Bu dövrlər ərəblərin təzyiqinə məruz xalq, hər bir dövlət ərəb dilindən istifadəyə geniş yer vermişdir. IX əsrdə ərəb hakimiyyətinin zəifləməsi fars dilinin bərqərar olmasına geniş şərait yaratmışdır. Bu hal Nizami-nin yaşadığı dövr daxil olmaqla bir müddət sonra da davam edir” (2, 247).

– Folklor ənənələri. Layla, ağı, oxşama və bayatı kimi janrlar xalqın həyatından doğaraq yazılı poeziyaya keçib. Sonrakı dövrlərdə qoşma, qəzəl, qəsidə kimi yazılı janrların əsasını bu folklor qaynaqları təşkil edib. Orta əsrlərin ilk yarısında şeirin əsas quruluş vahidi beyt hesab olunur və hər beyt ayrıca şeir nümunəsi kimi dəyərləndirilirdi.

– Estetik və fəlsəfi baxışlar. İnsanın kainat və təbiətlə münasibəti, sevgi və həsrət fəlsəfəsi, insanın ilahi aləmə yüksəldilməsi ideyası (xüsusilə təsəvvüf poeziyasında) lirikanın inkişafına şərait yaradıb.

Yazılı ədəbiyyatda lirik janrların formalaşmasında folklor irsi: qoşma, gəraylı, qəzəl və qəsidədə xalq ədəbiyyatının izləri aydın görünür. Dini-fəlsəfi ideyalar öz sözünü deyir. Belə ki, təsəvvüf və vəhdəti-vücut düşüncəsi yazılı lirikanın məzmununu zənginləşdirib. Musiqi və məclis ənənəsi də bu irsə daxildir: qəzəllərin muğam üstündə oxunması, şeir məclislərində ifa olunması. Fərdi hissələrin ifadəsi isə ön plandadır: sevgi, həsrət, vətən məhəbbəti, insanın daxili aləminin poetik təcəssümü. Bədii forma və üslub: qafiyə, ritm, obrazlılıq, əruz və heca vəz-

ninin imkanları da məhz yazılı ədəbiyyatda lirik janrların formalaşmasında əsas rol oynayan amillərdəndir. Xəstə Qasımın “Ümmanı var” divanisi:

İnsan oğlu yalan demə, yalan da var,
Üzümə aydın görünmə, çiskinli duman da var.
Özünü dərya sayma, eylərəm ada səni,
Dəryaları zəbt eyləyəm, dəryayi üman da var.

Hər kəs mətləb istəsə, mətləb verən müəllimdir,
Oxuyub elmə çatanın, həmişə könlü zəlildir.
Əlinə çərəkə alan, adını qoyur alimdir,
Çərəkə açar olmaz, oxuyub qanan da var (5, 198).

Ədəbiyyatşünas alim Yeganə İsmayılova yazır: “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı bütün növ və janrlar sistemi, mövzu, məzmun və ideya qaynaqları etibarilə qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının davamıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” özündən sonrakı ədəbi düşüncəyə, xüsusilə Azərbaycan qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarına çox güclü təsir etmişdir. Bu səbəbdən müasir Azərbaycan ədəbiyyatının “Kitabi-Dədə Qorqud”la əlaqəsinin bir xətti də orta əsrlər Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatıdır. Yəni “Qorqud” eposunun təsiri orta əsr Azərbaycan dastanlarından keçməklə gəlib müasir ədəbiyyatımıza çatmışdır (1, 16).

Nəticə. Yazılı ədəbiyyatda lirika daha geniş amillərin təsiri ilə inkişaf edib. Bura həm folklorun zəngin ənənələri, həm fəlsəfi və dini düşüncələr, həm musiqinin təsiri, həm də şairlərin fərdi hissləri daxildir. Bunlara nümunə olaraq qəzəl, qoşma, qəsidə, müxəmməs, rübaini göstərə bilərik. Şifahi xalq ədəbiyyatında isə lirik janrlar gündəlik həyatımız, adət-ənənələrimiz, mərasimlərimiz və musiqi ilə yaranıb. Əsas folklor lirik janrları bunlardır: bayatı, layla, oxşama, ağı. İnsanların gündəlik hisslərini, duyğularını və ehtiyaclarını əks etdirən şeirlər məhz bu amillərin təsiri ilə formalaşmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayılova Y. “Dədə Qorqud kitabı” və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi. Bakı: Elm nəş., 2011, 368 s.
2. Qafarlı R. Nizami poeziyasında məkan, zaman və kəmiyyət vəhdəti (folklor-mifoloji düşüncə kontekstində). Bakı: Elm və təhsil, 2021, 374 s.
3. Nağıqızı M. Anamın kitabı. Bakı: ADPU nəş., 215 səh.
4. Nağıqızı M. Bayatılar və 3 şeir. Bakı: Apostroff nəş., 2015, 160 s.
5. Pirsultanlı S.P. “Tikmədaşlı Xəstə Qasımın ədəbi irsinin tədqiqi”. Bakı: Azərnəşr, 2011, 256 s.
6. Rzasoy S. Mifologiya və folklor: nəzəri-metodoloji kontekst. Bakı: Nurlan nəş., 2008, 188 s.